

Přírodně-historický park

Pavel Ecler

Cílem úvah o zřízení přírodně-historického parku bylo umožnit široké veřejnosti seznámení s historickými, technologickými, společenskými a kulturními souvislostmi a okolnostmi života člověka v konkrétní oblasti. Cílem je objasnit důvody, proč si člověk vybral právě tuto krajinu, tuto lokalitu, jak ji využíval a měnil. Co jej vedlo ke stavbě sídel, hospodářských objektů a dalších staveb a co jej vedlo k jejich opuštění či ničení? Jak hospodařil s přírodními zdroji, jak je využíval a obnovoval nebo devastoval? Jak se sžíval se zvířaty a dělal z nich své domácí pomocníky a přátele, a jak jiná zvířata zaháněl a hubil? Jak jeho činnost zasahovala do přírody, jak se pak v důsledku toho příroda měnila a jak to zpětně působilo na člověka?

Nejprve se pokusím vysvětlit, co to je přírodně-historický park, neboť se jedná o model „zpřístupnění“ pohledu na historický vývoj člověka i přírody, který dosud nebyl nikde praktikován.

Přírodně-historický park

Jde o územní celek, jehož vývoj ovlivňovaly jednotné (stejně) podmínky přírodního i společenského rázu. Výrazným vodítkem pro **určení** alespoň přibližného **rozsahu** takového území jsou historické správní (samosprávné) celky – panství. Takové panství bylo zpravidla jednotkou do jisté míry samostatnou a soběstačnou v potravinových a surovinových zdrojích a do určité míry i samostatně obranyschopnou. Mělo vlastní správu, která se snažila o nalézání, využívání a zhodnocování potravinových i surovinových zdrojů, přirozených migračních cest zvěře, ptáků a ryb, přirozených dopravních cest výměny zboží a zachování a zlepšování obranyschopnosti. Tato správa využívala především přírodní podmínky a přírodní bohatství a potenciál kraje a zaváděla nové technologické postupy zemědělské a lesnické výroby, zpracování a uchování potravin a potravinových polotovarů, stavby sídel, obraných bodů, technologických, technických a dopravních staveb. Tyto snahy určovaly a jednotily vývoj a poměry na konkrétním panství. I když se vlastní rozloha jednotlivých panství průběžně mohla měnit s prodejem a nákupem jednotlivých vesnic, zůstával jednotný rámec vývoje určitého panství v konkrétních lokalitách zachován.

Přírodně-historický park je území, na němž jsou vytipovány **přírodní zdroje**, které vedly v historii člověka k tomu, že se v konkrétní lokalitě usadil, aby je využíval. Sleduje se historický vývoj, rozloha, kvalita a význam těchto zdrojů – především nerostných surovin, lesů, zemědělské půdy, vody a vodních zdrojů. Pozornost je věnována původním rostlinám, z nichž

některé byly pěstovány a šlechtěny, jiné z části vytlačovány hospodářskými plodinami a z části ničeny člověkem a jeho hospodářskými zvířaty. V úvahu se bere také zvěř, která na tomto území žila; druhy zvěře, ptáků a ryb místních i migrujících a jejich soužití s hospodářskými zvířaty. Tyto přírodní zdroje by měly být popsány jak na místě samém v terénu na informační tabuli, tak i v centrální expozici přírodně-historického parku, kterou popíši později. Na informační tabuli by byl popsán jejich vývoj a historie, a to bez ohledu na současný stav. Například i cedule popisující ještě v osmnáctém století hustý a rozsáhlý les plný zvěře s výčtem jejich jednotlivých druhů, stojící dnes na parkovišti benzinové pumpy, má svoji vysokou informační hodnotu pro člověka, který chce o zákonitostech vývoje soužití člověka s přírodou vědět důležité detaily. Tabule v terénu by popisovaly vývoj tak, aby jej bylo možno sledovat až do dnešního dne a aby si každý návštěvník mohl udělat vlastní názor na to, jestli historie srovnání s dnešním stavem důstojně snese, či nikoliv.

Přírodně-historický park je území, na němž jsou kromě přírodních zdrojů zachycena a přímo v terénu označena a popsána i **lidská díla**. Zejména sídla a sídelní celky, technologické, technické i dopravní stavby, zásahy do přírody vojenského a obranného charakteru, místa těžby a zpracování surovin. Obdobně by byly popsány i technologie zemědělské výroby a zpracování potravin, výroby náradí a předmětů běžné denní potřeby. Na informačních tabulích a popřípadě i v drobnějších expozicích, umístěných v historických objektech nebo v objektech stojících dnes na jejich místě, by byl popsán vznik a vývoj konkrétních staveb a lidských děl, významných pro rozvoj mikroregionu – historického panství. Řada staveb a zásahů do přírody měla rovněž pietní nebo duchovní charakter. Ani tyto stavby, hřbitovy, boží muka, smírčí kameny a další upomínky na historii místa nelze z informací o historii přírodně-historického parku vynechat. Mají hlubší rozměr a ukazují kvality lidí a jejich myšlení v minulosti z jejich dobré i špatné stránky. Tyto památky nám ukazují vývoj úrovně člověka – možná že někdy i příhodněji, než jen při srovnání technologické vyspělosti. Tato místa často nesou svědectví konkrétních příběhů a lidských osudů.

Přírodně-historický park je území, v němž je na vhodném místě či místech zřízena **centrální expozice** – místo, kde je možné seznámit se s vývojem jednotlivých oblastí lidského života a konání v oblasti a se stavem a vývojem přírody a přírodního bohatství komplexně. Vhodné místo pro centrální expozici je v historickém sídle bývalého správního centra panství, v místě, odkud se řídil život lokality politickými, správními i ekonomickými zásahy. Témata jednotlivých částí centrální expozice by měla jednak odpovídat expozicím v terénu a jednak by měla obsahovat informace, které v terénu nelze nikam umístit, a to především informace o organizaci života lidské

společnosti, o místní kultuře, vzdělanosti, ustanovení a výkonů spravedlnosti a podobně.

V úvahu připadají předběžně tyto okruhy expozic:

- zemská správa a organizace ve středověku,
- středověká justice a její vývoj,
- politika, její praktiky a osobnosti,
- obyvatelstvo a sídla,
- kultura a písemnictví, duchovní život,
- lesní bohatství,
- zemědělství,
- voda, vodní zdroje a vodní hospodářství,
- těžba nerostů, ruční a průmyslová výroba,
- doprava,
- vojenství.

Rozsah všech expozic v terénu i v centrální expozici by předpokládal spíše opakované návštěvy turistů a postupné skládání si jednotlivých prvků do mozaiky celkové představy o historii oblasti. Vycházíme přitom z přesvědčení, že vztah člověka k jeho okolí se buduje mimo jiné pocitem jeho sounáležitosti s ostatními lidmi, s přírodou a krajinou, což není bez znalostí historie a vývojových trendů a zvrátů dost dobře možné. Podstatnou součástí myšlenky přírodně-historického parku jsou doprovodné programy odborné, kulturní, národopisné, divadelní a další tak, aby expozice byly co nejživější a dokázaly oslovit všechny skupiny návštěvníků bez větších ohledů na jejich věk, vzdělání či jazyk.

Odkud se myšlenka přírodně-historického parku vzala?

Myšlenka přírodně-historického parku je kombinací a syntézou myšlenek ochrany a zpřístupnění přírodního, historického a kulturního bohatství určité oblasti z pohledu ochránců přírody, ochránců památek i muzejníků. Vycházeli jsme z tohoto stavu a těchto trendů:

Památková péče se u nás v poslední době (asi 5–10 let) odklání od prezentace upravených, „stylově čistých místností a reprezentativních interiérů“ a pomalu se přiklání k ukázkám „života“ na historických objektech. Místnosti jsou vybavovány nábytkem, který v nich skutečně byl – a ne takovým, který sice dobově a stylově odpovídá, ale byl na vybraný historický objekt svezen z širokého okolí v několika etapách znárodnění a zabrání historických a kulturních objektů. Kromě ukázek panského života a rozmarů se postupně do prohlídkových tras dostávají i méně honosné a reprezentativní místnosti, které však k životu na hradě či zámku patří, jako jsou kuchyně, koupelny, toalety a pod. Návštěvník se tak místo ukázkově stylově čistých expozic stále častěji setkává s ukázkami rekonstruovaného života, často v dopro-

vodu dobově kostýmovaných průvodců a s ukázkami historické hudby, tance či šermu, a tu a tam se objevují i hrané scénky ze života či pověstí konkrétní památkové stavby. Nádvoří ožívají historickými jarmarky a rekonstrukcemi starobyklých zvyků a oslav.

Muzejní expozice, které mají u nás více než stoletou tradici a byly významnou součástí záchranu cenných sbírkových fondů a jejich prezentace veřejnosti, v této době rovněž procházejí významnými změnami. „Mrtvé a nudné“ expozice dnes ožívají doprovodnými programy pro děti i dospělé a čile se vyvíjí různé způsoby interaktivního zapojení návštěvníka muzea do vystavované problematiky. Jen několik desítek let stará mezioborová disciplína „muzeopedagogika“ se zabývá novými formami a metodami zpřístupnění sbírkových fondů a výchovy člověka ke schopnosti vnímat vystavované exponáty a ohodnotit jejich estetickou, technologickou a řemeslnou úroveň. V rámci zasvěcení návštěvníka do problematiky a zapojení do děje si muzeopedagogika vybuodovala za posledních deset let i u nás velmi slušné jméno v nabídce forem a metod interaktivních programů pro návštěvníky muzeí.

Ochrana přírody se od tendence uzavřít chráněná území přístupu lidí nebo jejich počet v chráněné oblasti minimalizovat postupně přiklání k jiným možnostem. Zejména v lokalitách s nižší ochranou se již nesnaží počty návštěvníků limitovat, ale má pouze snahu zabránit případným škodlivým vlivům jejich přítomnosti. Naopak se prosazuje tendence návštěvníky do těchto lokalit nalákat a přiměřeným, přírodě neškodícím způsobem je s chráněnou krajinou a jejími krásami a vzácnostmi seznamovat.

Aktivní a sportovně orientovaný životní styl je další inspirační rovinou. Vytvoření možnosti kombinovat různé sporty a naopak čisté sportování spojit s příjemnou procházkou či vyjíždkou do přírody a návštěvou historicky a kulturně významných míst spojuje tělesnou aktivitu člověka s jeho duševním rozvojem a znalostním rozhledem. V zamýšleném přírodně-historickém parku Panství Veverské by se nabízela možnost kombinovat pěší turistiku, cykloturistiku, vodní turistiku a projíždky na koni, které lze v některých zimních měsících nahradit turistikou na lyžích.

Přírodně-historický park Panství Veverské

Na nápad zmapování historie určitého mikroregionu a uspořádání expozic nás přivedl zachovalý stav hradu Veveří, dosud pro návštěvníky nepřístupného, a okolní krajiny. Snažili jsme se tedy jednak propracovat myšlenku přírodně-historického parku obecně (což bylo popsáno výše) a pochopitelně jsme se rovněž snažili propracovat ji konkrétněji pro oblast kolem hradu Veveří. Z připravovaného projektu si dovoluji uvést pár obecně laděných myšlenek.

Lidská společnost žije s krajinou a z krajiny, v níž se usadí a ke svému

obrazu a pro své potřeby tuto krajinu také zušlechťuje a mění. Bylo tomu tak od nepaměti, v organizované podobě pak od vzniku organizovaných států v organizovaných územních jednotkách – panstvích. Se změnou potřeb a možností lidské společnosti se mění i využití a vzhled krajiny. Někde je krajinný vzhled udržen, někde zveleben, jinde zdevastován. Za oblast, kde došlo k udržení soužití lidí s krajinou po několik tisíc let,¹ je jistě možno považovat oblast bývalého panství Veverského (odtud pracovní název přírodně-historického parku).

Pozdější panství, jako organizační, hospodářská a vojensko-politická jednotka života lidské společnosti, vzniklo v oblasti Veveří zhruba v době vzniku markrabství moravského². Krajina, z větší části lesnatá, kterou tu lidé osídlili, nebyla zdevastována průmyslovou zástavbou, ani rozsáhlou povrchovou těžbou, i když se těžba nerostů na ní v několika místech podepsala. Krajina nebyla výrazně přeměněna lidskou činností, s výjimkou vodní nádrže, dnes páteře sportovně-rekreačního přírodního areálu. V zachovalém, i když poněkud zanedbaném stavu je i historické správní a vojensko-politické středisko panství – hrad Veveří (včetně zachovalé románské části), jehož náplň využití se v současné době hledá. Stav, v jakém krajina byla, když se zde lidé usadili a začali ji vědomě přizpůsobovat svým potřebám, se příliš neliší od stavu dnešního³. Je proto určitou výzvou tento stav uchovat a velkou možností se zde poučit jako v živé učebnici, jak probíhal historický vývoj života lidí a jejich soužití s přírodou a krajinou v této oblasti.

Vytvoření přírodně-historického parku Panství Veverské by znamenalo zachování stavu krajiny lidmi obývané, ale nedevastované, zmapování a popsání historie soužití lidského společenství s konkrétní krajinou. V terénu by to znamenalo vytyčení a označení míst, budov a lokalit historicky významných pro vývoj soužití lidí s krajem a jejich spojení turistickými a cykloturistickými (i hypoturistickými a aquaturistickými) naučnými stezkami.

Unikátem je možnost ukázat vývoj života lidské společnosti (a jejího soužití s přírodou) od raného středověku dodnes na konkrétní (kdysi samosprávné) lokalitě. Zachovalost Veverského panství je srovnatelná jen s málo oblastmi (snad Valticko-Lednický areál) v tak ucelené podobě a zřejmě není na Moravě stejně zachovaná jiná oblast pod správou zeměpanskou. Snaha o podchycení historického vývoje v této konkrétní lokalitě a její prezentace

¹ V okolí hradu Veveří byly od roku 1872 několikrát nalezeny pozůstatky po pravěkém osídlení místa.

² Markrabství moravské vzniklo roku 1182; hrad Veveří již fungující jako správní středisko spolehlivě doložen roku 1213.

³ Dnešní Podkomorské lesy (dříve též Komorské) jsou zachovány přibližně ve stejném rozsahu jako v době, kdy byl hrad Veveří založen, právě kvůli správě výnosů z těchto lesů, podléhajících komořím (odtud jejich název).

veřejnosti je ojedinělou v tom, že se jedná o krajinu, jejíž charakter nebyl zásadním způsobem změněn (na rozdíl od Valticko-Lednického areálu, který vznikl vysušením rozsáhlých bažinatých oblastí) a charakteristické znaky vývoje jsou autentické (na rozdíl od skanzenů, kam jsou budovy přemístovány). Ve srovnání s již existujícími muzei v přírodě by se jednalo o ukázkou podstatně větší lokality a samosprávného celku (nejen vesnice nebo městečka, ale celého panství s několika vesnicemi a jedním městečkem). Projekt by svou unikátností nabyl významu nejen celostátního, ale i evropského.

Přírodně-historický park Panství Veverské – významné znaky projektu

Přírodně-historický park by byl nositelem těchto charakteristických znaků:

1. Propojení ochrany krajiny a přírody s ochranou památek.
2. Ukázka lokalit a objektů významných pro historický vývoj dané oblasti a jejich částí ve skutečné místní podobě – tedy v autentické lokalizaci objektů, lokalit a přírodních celků (lesy, pole, pastviny, vodní toky . . .). Je novou myšlenkou v prezentaci historie kulturní, politické i hospodářské (pouze historie vojenská se autentickou lokalizací bojišť řídí striktně).
3. Odlišné od předchozí praxe je i vymezení chráněného území parku. Zatímco u chráněných přírodních území je nejčastějším kritériem výskyt vzácné fauny či flóry (území je zvětšeno o ochranné nárazníkové pásmo), a zatímco výběr staveb do oblastí památkově chráněných se řídí zejména podle jejich aktuálního stavu zachovalosti, zamýšlený přírodně-historický park by pro určení své rozlohy bral v potaz hledisko administrativně-správní, tedy území spjatá podobnými vlivy právního, správního a politického charakteru. Do přírodně-historického parku by tak byly začleněny nejen přírodní a historicko-kulturní prvky zachovalé, ale i místa, kde k zachování z konkrétních důvodů nedošlo. Panství Veverské by bylo ukázkou území pod „státní“, nikoliv „soukromou“ správou.
4. Dochování a ukázka kontinuity vývoje. Přírodně-historický park rozsahu bývalého panství by prezentoval vývoj činnosti člověka na konkrétním místě v konkrétních historických souvislostech v přítomném čase. Byla by označena místa důležitá pro vývoj a rozvoj lidského bytí a lidské činnosti na konkrétním místě, kde by návštěvník mohl vidět jak současný stav, tak na informačním panelu i podobu historickou s popisem vývoje dané stavby či lokality. Nejednalo by se o soustředění zachovalých budov na jednom místě, jako je to v muzeích v přírodě, ale o upomínku na historii konkrétního místa (součástí informačních textů by byly i popisy tří zaniklých obcí, ukázky zaniklých dolů, zaniklé železniční tratě a pod.).

5. Výjimečný je rozsah plochy, na které by se přírodně-historický park nacházel. To by nabízelo možnost opakovaných návštěv, při čemž by vždy mohl návštěvník spatřit něco nového (jedná se o rozlohu přibližně 110 km²!).
6. Vybrané objekty a lokality by byly označeny informačními tabulemi o jejich historii a některé z nich by obsahovaly samostatné specializované expozice. Souhrnné expozice o historii a vývoji panství v určitých tematických okruzích (shodných s tematickými okruhy informačních tabulí) by byly (v ideálním případě) umístěny v bývalém správním centru panství – na hradě Veveří.
7. Rozloha, různorodost a historie panství umožňují organizovat v přírodně-historickém parku značné množství doprovodných programů. V úvahu přicházejí kulturní a společenské akce s náplní současnou i rekonstrukce slavností a svátků církevních, cechovních, loveckých a dalších. Tyto slavnosti by byly, pokud možno, rovněž situovány do míst svého původního vzniku.

Hlavní myšlenkou vzniku muzejních a uměleckých sbírek bylo sbírkové předměty objevit, prozkoumat, popsat a shromáždit. Další myšlenkou vzniku přírodních a památkových rezervací bylo tyto lokality zachránit před poškozením a zánikem. Neposlední myšlenkou toho, co jsem pracovně nazval přírodně-historický park, je seznámit širokou veřejnost s místně ohraničenou historií vývoje. Vycházím totiž z myšlenky, že záchrana cenných lokalit přírodních i historických se nemusí nutně ubírat jen tím směrem, že zatím nezničené lokality se opatří přísným režimem pohybu lidí a částečně se pro ně uzavrou. Naopak si myslím, že pokud lidé poznají historický vývoj bohatství a „chudoby“ lokality, budou schopni o to více o věci přemýšlet a zákonitosti soužití člověka s přírodou pochopit. Jako paradox může vypadat to, že nechceme ukazovat jen to, co se zachovalo, ale i to, co se nezachovalo. Takže nejen: „... podívejte, zde stojí vesnička, původně středověká“, ale i „... podívejte, tady, kde je teď přehradní jezero, bývala vesnička s kovárnou...“. To, co jsem uvedl v názvu jako přírodně-historický park a o čem přemýšlíme ve spojitosti s bývalým panstvím Veverským, není institucionální zásah do krajiny. Na rozdíl od národních parků a památkových zón, uvažujeme o přírodně-historickém parku jako o dohodě obcí a majitelů objektů a lokalit významných pro poodhalení roušky historie dané oblasti. Podstatné pro nás je, co bylo pro rozvoj oblasti důležité a jakou to hrálo roli. Dnešní stav chápeme jako jednu (zdaleka ne poslední) etapu historie a chceme ji ukázat návštěvníkům (ale i místním) tak, jak je. Ať je to dodnes zachovaná románská část hradu Veveří nebo dnes zatopené Moravské Kní-

nice, má to pro návštěvníka z hlediska vývoje oblasti stejné poselství: něco vzniká a trvá, něco vzniká a zaniká – uvědomme si to!

Literatura

- BENEŠ, J. Kritika muzejních výstav z hlediska muzeologického. In *Muzea a návštěvníci aneb Je výstava zábava či otrava?* Masarykovo muzeum, Hodonín: 1997.
- BENEŠ, J. Význam kulturního dědictví pro člověka, národy a lidstvo. In *Světové dědictví UNESCO*. Opava: OPTYS, 1997.
- BRÜNINGHAUS-KNUBEL, C. Děti, volný čas a muzea. In *Děti, mládež, ... a muzea?* Moravské zemské muzeum, Brno 1995.
- ČAČKA, O. Některé výchovné aspekty muzejně-prezentační komunikace. In *Muzea a návštěvníci aneb Je výstava zábava či otrava?* Masarykovo muzeum Hodonín, 1997.
- EICHLER, K. *Paměti panství Veverského*. Obecní úřad ve Vev. Bitýšce, 1995.
- FORETOVÁ, V. Výstava jako zdroj informací. In *Muzea a návštěvníci aneb Je výstava zábava či otrava?* Masarykovo muzeum Hodonín, 1997.
- FUCHS, P. Dotýkání povoleno aneb Jak vtáhnout diváka do hry pomocí hapestetických, audiovizuálních a jiných multimediálních prvků. In *Muzea a návštěvníci aneb Je výstava zábava či otrava?* Masarykovo muzeum Hodonín, 1997.
- HOFMANOVÁ, K. Co si myslí návštěvník muzejních výstav. In *Muzea a návštěvníci aneb Je výstava zábava či otrava?* Masarykovo muzeum Hodonín, 1997.
- JÚVA, V. *Vývoj německé muzeopedagogiky*. Brno, Paido, 1994.
- JÚVA, V. Spolupráce muzea a školy – impuls ke tvořivosti učitelů a žáků. In *Tvořivost v práci učitele a žáka*. Brno, Paido 1996.
- LÍBAL, D. Autenticita památek a historických sídel. In *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha, ČVUT 1998.
- PAVLÍK, M. Rekonstrukce historických jader měst a staveb v období 1958–1995. In *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha, ČVUT 1998.
- PEIGROVÁ, J. Statistika návštěvníků. In *Muzea a návštěvníci, aneb Je výstava zábava či otrava?* Masarykovo muzeum Hodonín, 1997.
- PRAET, M. VAN Kulturně-výchovná činnost v muzeích. In *Děti, mládež, ... a muzea?* Moravské zemské muzeum, Brno 1995.
- SMOLÍK, L. Projekt práce s mládeží. In *Děti, mládež, ... a muzea?* Moravské zemské muzeum, Brno 1995.
- STRÁNSKÝ, Z. *Úvod do studia muzeologie*. Brno, Masarykova univerzita 2000.
- ŠENBERGER, T. Rekonstrukce výrobně-technických staveb k novým účelům. In *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha, ČVUT 1998.
- ŠLEZINGER, M. *Brněnská přehrada a lidé kolem ní*. VUT – FAST, Brno 1998.
- ŠTULC, J. Vývoj české památkové péče, její proměny a myšlenkové zápasy. In *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha, ČVUT 1998.
- ŠULEŘ, P. Jak mluví expozice aneb Vizír efekt. In *Muzea a návštěvníci aneb Je výstava zábava či otrava?* Masarykovo muzeum Hodonín, 1997.
- TLACHOVÁ, K. *Doporučení UNESCO o muzeích, kulturním a přírodním dědictví*. Cesa, výbor ICOM, 1994.
- ŽALMAN, J. Krize výchovy a muzea. In *Děti, mládež, ... a muzea?* Moravské zemské muzeum, Brno 1995.

ECLER, P. Přírodně-historický park. *Pedagogická orientace* 2002, č. 3, s. 40 až 47. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Mgr. Pavel Ecler, Údolní 22, 602 00 Brno